

Pandemi Mücadelesi ve Yan Kazanımlar

Pandemic Struggle and Side Gains

Zafer ÖZTEK

ÖZ

Nasıl ve ne zaman sona ererse ersin, 2020 yılında Türkiye’de yürütülen COVID-19 pandemisi mücadelesinin eleştirilecek yönleri olmakla birlikte, bu çalışmaların birçok alanda oldukça önemli yan kazanımlar sağladığı kuşkusuzdur. Bu kazanımlar sağlık hizmetleri, siyasal, sosyal ve duygusal alanlarda oldu. Bu dönemde çok yoğun olarak kişisel hijyen ve genel sağlık konularında halk eğitimi yapıldı; aşılamanın önemi ve aşı reddinin yanlışlığı vurgulandı; bilim siyasetin içine girdi; her sektörün sağlıkla ilgili sorumlulukları olduğu, sağlık hizmetlerinin bir devlet konusu olduğu ve sektörler arası işbirliğinin önemi anlaşıldı; sağlık hizmetlerinin kamusal bir görev olarak algılandığı ülkelerde salgının daha etkili biçimde kontrol edildiği kanıtlandı; bilgilerin şeffağça paylaşılmasının önemi anlaşıldı; temel bilimlere önem verilmesi gerektiği benimsendi ve bu alanlarda yatırımlar hızlandı; pandemi sırasında sanayinin yavaşlaması çevrenin kendine gelmesine yardımcı oldu, hava kirliliği azaldı, sular temizlendi; sağlık çalışanlarının değeri toplumun bütün kesimlerince dile getirildi ve beyaz önlüklü ordunun ülkenin temel savunma gücü olduğu görüldü.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, sağlık hizmeti, sağlık ordusu, sağlıkta dayanışma, halk eğitimi

GİRİŞ

Bir bulaşıcı hastalığa yakalanan hastalar bir ülkede ya da bölgede her yıl belli sayıda görülüyorsa bu duruma “endemi”, bu vakaların görülüşü yıllar boyunca yakın sayılarda seyrederken birden bire dikkat çekecek kadar artarsa buna “epidemi” (salgın) denir. Salgın durumu bir ülkenin sınırlarını aşıp diğer ülkelere ve kıtalara yayılırsa bu duruma “pandemi” denir (1).

Tarihte çok sayıda pandemi görülmüş ve milyonlarca insan yaşamını yitirmiştir. Bunlar arasında veba, çiçek, kolera, tifüs, grip, ebola,

1.Prof. Dr. Maltepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Halk Sağlığı AD
E-posta Adresi: zoztek@hotmail.com
ORCID ID: 184791

ABSTRACT

No matter how and when it ends, although the COVID-19 pandemic struggle carried out in Turkey in 2020 have some points to be criticized, there is no doubt that these studies provide significant gains in many areas. These gains were in healthcare, political, social and emotional fields.

During this period, dense public education was given on personal hygiene and general health issues; the importance of vaccination and the inaccuracy of rejection were emphasized; science got into politics; it was understood that every sector has health-related responsibilities, health services are a state issue and the importance of cross-sectoral cooperation was emphasized; in countries where health care is perceived as a public duty, the outbreak has proven to be more effectively controlled; basic sciences have been adopted and investments have accelerated in these areas; the slowdown of the industry during the pandemic helped the environment recover, air pollution decreased, water cleared; the value of health workers was expressed by all segments of the society, and it was seen that the army in white apron was the main defense force of the country.

Keywords: Pandemics, health care, health care army, solidarity for health, health education

AİDS, SARS, MERS pandemileri en çok tahribat yapmış olanlardır. 2020 yılında COVID-19 pandemisini yaşıyoruz.

Günümüzdeki salgının ilk vakalarının (endeks vaka) Çin’in Wuhan kentinde Aralık 2019 yılında deniz ürünleri ve vahşi hayvanların satıldığı gıda pazarını ziyaret edenlerde görüldüğü kabul ediliyor. Bu salgının, Çin’in başka bir yöresinde başladığını, bir laboratuvar hatası olarak ortaya çıktığını, hatta bir biyolojik savaş şeklinde başladığını ileri sürenler de oldu. Önceleri söz konusu hastalığın yeni bir tür hastalık olduğu anlaşılamadı, sık görülen gripal hastalıklardan biri olduğu sanıldı. Yeni ve farklı bir klinik durumla karşı karşıya olduğunun anlaşılması 2019 yılının Aralık ayının ikinci yarısında oldu(2).

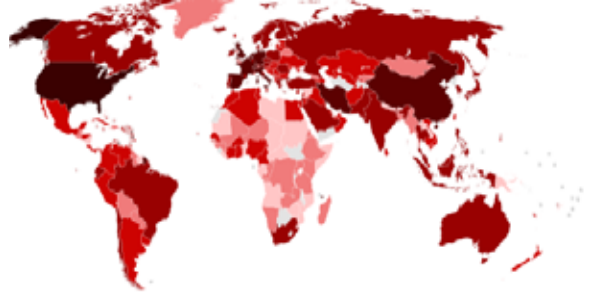
12 Aralık 2019 tarihinde Wuhan'da ortaya çıkan hastalık önce komşu ülkelere, giderek bütün dünyaya yayıldı. Bunun üzerine Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 11 Mart 2020 tarihinde, yani hastalığın ilk görülmesinden üç ay kadar sonra COVID-19 salgınının bir pandemi olduğunu ilan etti. Pandemi ilanı ile DSÖ bütün ülkeleri önlem almaları gerektiği konusunda uyarılmış olmaktadır. DSÖ Genel Direktörü bu açıklamayı yaptığı gün ülkelere şunları önermişti:

- Bu pandeminin seyrini değiştirmek ülkelerin elindedir;
- Her ülke kendi halkının sağlığını korumakla ekonomik ve sosyal faaliyetlere yönelik kısıtlamaları en az düzeyde tutmak arasında hassas bir denge bulmalı, bunları yaparken insan haklarına da saygılı olmalıdır;
- Bazı ülkeler yeterli kapasiteye sahip olmadığından dış desteğe gerek duyabilir;
- Ülkeler acil durum müdahale mekanizmalarını hazır hale getirmeli ve güçlendirmelidir;
- Halk riskler ve korunma yöntemleri konusunda bilgilendirilmelidir;
- Her bir Covid-19 vakası tespit, izole ve tedavi edilmelidir;
- Enfekte kişilerle temas eden herkes araştırılıp incelenmelidir;
- Hastaneler pandemi mücadelesi için hazırlanmalıdır;
- Sağlık çalışanları korunmalı ve eğitilmelidir;
- Mücadele şeffaflıkla yürütülmelidir.

Şekil 1: COVID-19 Görülen Ülkeler (12 Ocak 2020)

Şekil 2: COVID-19 Görülen Ülkeler (30 Mart 2020)

BULAŞICI HASTALIKLARI KONTROL ESASLARI

Bir bulaşıcı hastalığın ortaya çıkması ve yayılması “enfeksiyon zinciri” ile açıklanır. Enfeksiyon zinciri üç halkadan oluşur(1).

- Kaynak
- Bulaşma yolu
- Duyarlı (Sağlam) kişi

Şekil 3: Enfeksiyon Zinciri

Kaynak, enfeksiyon etkeninin barındığı, çoğaldığı ve etrafa yayıldığı yerdir.

Bulaşma yolu, hastalık etkeninin kaynaktan çıktıktan sonra sağlam kişiye hangi yolla ulaştığını (girdiğini) anlatır. Hastalıklar hava yoluyla, su ve gıdalarla (fokal-oral / dışkı-ağız), temasla ve vektörlerle bulaşabilir.

Duyarlı kişi ise söz konusu hastalığa karşı bağışık olmayan, hastalığın etkeni ile karşılaştığında etkene karşı direnç gösteremeyip kendisini koruyamayan ve hastalanmaya eğilimli (duyarlı) olan kişidir. Duyarlı kişiye “konakçı” denir.

Bir bulaşıcı hastalığın toplumdaki kontrolünde temel ilke, üç halkadan oluşan enfeksiyon zincirinin en az bir halkasının kırılması ve böylece bulaşmanın engellenmesidir.

COVID-19 PANDEMİSİNİN KONTROLÜ

Bir hastalığın toplumda kontrol edilip bir tehlike olmaktan çıkartılabilmesi için alınması gereken başlıca önlemler hastalığa göre farklıdır. Burada dikkat edilmesi gereken şey, alınacak önlemin etkili, uygulaması kolay ve ucuz olmasıdır.

Enfeksiyon zincirindeki halkalar düşünüldüğünde görülmektedir ki, COVID-19 hastalığının bulaşmasını önlemek için duyarlı kişilere (üçüncü halka) uygulanacak bir yöntem (aşı gibi) henüz yoktur. Enfekte kişilerin yani kaynağın (birinci halka) bulunması da güçtür, çünkü bu virüsü alan kişilerin yüzde 30 kadarı hiçbir belirti göstermezler, fakat virüsü yaymaya devam ederler. Geriye bulaşma yoluna (ikinci halka) yönelik önlemler kalmaktadır. Söz konusu önlemler pandemi mücadelesi yapan bütün ülkelerde bazı küçük farklılıklarla aynen benimsenmiştir. Ülkemizde de Sağlık Bakanlığı ve ilgili uzmanlar tarafından “14 önlem” başlığı altında şu önlemler sıralanmıştır:

1. Ellerinizi sık sık, su ve sabun ile en az 20 saniye boyunca ovarak yıkayın.
2. Soğuk algınlığı belirtileri gösteren kişilerle aranızda en az 3-4 adım mesafe koyun.
3. Öksürme ve hapsirme sırasında ağzınızı, burnunuzu tek kullanımlık mendille kapatın. Mendil yoksa dirsek içini kullanın.
4. Tokalaşma, sarılma gibi yakın temaslardan kaçın.
5. Ellerinizle gözlerinize, ağızınıza ve burnunuza dokunmayın.
6. Yurt dışı seyahatlerinizi iptal edin ya da erteleyn.
7. Yurt dışından dönüşte ilk 14 günü evinizde geçirin.
8. Bulduğunuz ortamları sık sık havalandırın.
9. Kıyafetlerinizi 60-90 derecede normal deterjanla yıkayın.
10. Kapı kolları, armatürler, lavabolar gibi sık kullandığınız yüzeyleri su ve deterjanla her gün temizleyin.
11. Soğuk algınlığı belirtileriniz varsa yaşlılara ve kronik hastalığı olanlarla temas etmeyin ve maske takmadan dışarı çıkmayın.
12. Havlu gibi kişisel eşyalarınızı ortak kullanmayın.

13. Bol sıvı tüketin, dengeli beslenin, uyku düzeninize dikkat edin.

14. Düşmeyen ateş, öksürük ve nefes darlığınız varsa, maske takarak bir sağlık kuruluşuna başvurun.

Bu önlemlerin özeti şudur: KENDİNİZİ SAKININ; ÇEVRENİZDEKİLERİ SAKININ.

Bunu yapmanın üç temel yolu ellerin temizliği, elleri yüze götürmemek ve kişilerle yakın temastan kaçınmaktır. Yakın temastan kaçınmanın en emin yolu ise hem risk altındakilerin hem de virüsü taşıma olasılığı olan diğer kişilerin kendilerini evlerinde izole etmeleri ve mümkün olduğunca diğer kişilerle temastan kaçınmalarıdır.

Türkiye pandemi kontrolünde stratejik bir yol izledi(2). Bu stratejinin ana unsurları şunlardı:

1. Sağlık Bakanlığı bünyesinde zaten var olan “Enfluenza Bilim Kurulu” nun görevi değiştirilerek “Pandemi Bilim Kurulu” oluşturuldu. Bu Kurul pandemi ile mücadelenin ilkelerini belirledi; sağlık örgütünde uygulanacak kuralları kararlaştırdı; pandemi ile mücadelenin alt yapısını hazırlamak üzere planlar yaptı.
2. Bilim Kurulunun temel yaklaşımı hastalığın ülkemize girişini mümkün olduğu kadar geciktirmek, bu arada kazanılan zaman içinde hazırlıkları tamamlamak ve beklenen salgın sırasında hastalığın yayılma hızını olabildiğince düşürmek oldu. Çünkü biliniyordu ki, eğer hastaların sayısı hızla artarsa, yani salgın eğrisi hızla yükselirse, sağlık hizmetlerinin fiziksel alt yapısı, araç-gereçleri ve sağlık personeli sayısı bu hasta yükünün altından kalkmada zorlanacaktır. Oysa hastaların sayısı düşük düzeyde seyrederek ve salgın eğrişi yatık olursa, hastaneler, yoğun bakım üniteleri ve sağlık insangücü bu sorunu rahatlıkla göğüsleyebilir. Ancak, bunu sağlayabilmek için salgının seyrine müdahale yapılması gereklidir.
3. Yukarıda belirtilen stratejiyi gerçekleştirebilmek için şu uygulamaların yapılması kararlaştırıldı ve yerine getirilmeye çalışıldı:
  - a. Salgın olan ülkelere teması kesmek.
  - b. Salgın olan ülkelere gelen kişileri en uzun kuluçka süresince (14 gün) karantinaya almak.
  - c. Kişiler arası teması kesmek amacıyla ilk, orta

ve yüksek dereceli okullarda eğitime ara vermek, her türlü toplantıyı yasaklamak ya da ertelemek, alış-veriş merkezleri, kahvehane, kulüp, bar, spor salonu gibi yerleri kapatmak, futbol maçlarını ertelemek. (3 Nisan 2020 tarihinde büyük şehir belediyesi olan 30 il ile Zonguldak iline araçların girip çıkması yasaklandı.)

d. Riskli gruplar için (65 yaş üzeri ve kronik hastalığı olanlar) sokağa çıkma yasağı uygulamak. (3 Nisan 2020 tarihinde bulaştırma olasılığı yüksek olan 20 yaş altındaki çocuk ve gençler için de sokağa çıkma yasağı getirildi. Ayrıca hafta sonlarında bütün toplum için sokağa çıkma yasağı uygulandı.)

e. Hastalık belirtileri olan kişilerde PCR testiyle antijen aramak ve pozitif olanları hastanelerde ya da evlerinde denetim altına almak.

PANDEMİ MÜCADELESİNİN KAZANDIRDIKLARI

Pandeminin ülkemizde ve dünyada ne zaman sona ereceğini tahmin etmek güç; belki aylarca, belki de daha uzun süre devam edebilir, ancak, er ya da geç sona erecektir. Dünyada sona ermeyen pandemi görülmemiştir. Pandemin sosyal ve ekonomik etkileri salgın sona erdikten sonraki dönemde bir süre daha devam edecek. Uzmanlar, pandemi öncesi döneme dönmemizin yıllar alacağını, hatta biraz daha ileri giderek hiçbir şeyin pandemi öncesindeki gibi olmayacağını ileri sürüyorlar.

Pandemi sonrasındaki sosyal ve ekonomik yaşamımızı yeniden düzenlerken, sağlık hizmetlerindeki eksikliklerimizi değerlendirirken, politika dünyasında bundan sonra nasıl davranılacağına karar verirken 2020 pandemisinin bize neleri öğrettiğini, neleri kaybettiğimizi, neleri kazandığımızı bilmemiz gerekiyor. Pandemi mücadelesinin bize kazandırdığı deneyim gelecekteki yaşamımızı şekillendirmede yol gösterici olacak. Artık, pandemi öncesi ve pandemi sonrasında söz edeceğimiz.

Nasıl ve ne zaman sona ererse ersin, 2020 yılında ülkemizde yürütülen COVID-19 pandemisi mücadelesinin eleştirilecek yönleri olmakla birlikte, bu çalışmaların birçok alanda oldukça önemli yan kazanımlar sağladığı kuşkusuzdur.

A) HALK SAĞLIĞI AÇISINDAN KAZANIMLAR

a. Pandemiye hazırlık: Her ülkede ve ülkemizde afet planları, kriz yönetimi planları olduğu gibi pandemi planları da vardır. Bu planın amacı pandemi öncesi dönemde gerekli hazırlıkların yapılabilmesidir. Ancak, pandemi ihtimalinin uzak olduğu dönemde yapılan bu planlar genellikle önemsenmez, uygulama savaşılanı, sağlık çalışanları bu konuda eğitilmez, dolayısıyla pandemi ortaya çıktığında bir telaş başlar, pandemi planı olduğu akla gelir. COVID-19 pandemisi döneminde de aynı durum yaşandı ve hazırlıklı olmanın ve salgınların kontrolünde erken davranmanın ve hızlı karar vermenin ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşıldı. Gelecek pandemilerde benzer durumlara düşmemek için bu bir deneyimdir ve kazanımdır.

b. Koruyucu hekimlik: Bulaşıcı hastalıkların kontrolünde asıl yapılması gerekenin salgın başlamadan önce koruyucu önlemlerin alınması olduğu bir kez daha anlaşıldı. Bu salgın için koruyucu hekimlikten anlaşılması gereken şey, hastalığın bulaşmasını önlemek ve vaka sayısını azaltmak için alınan kişisel hijyen (el temizliği), sosyal mesafeye uyma, kişilerle teması kesme gibi önlemlerdir. Yaşamın akışı içinde genellikle ihmal edilen koruyucu hekimlik uygulamalarının zihinlerde yer etmesi bir kazanımdır. Toplum ve yöneticiler koruyucu hekimliği yeniden keşfetti.

c. İlaç geliştirme: Pandemi süresince aşı ve ilaç geliştirilmesi konularının önemi tartışıldı; ilaçların nasıl geliştirildiği, nasıl ruhsatlandırıldığı, yan etkilerinin neler olabileceği konuları dile getirildi. Halkın bu konularda bilgi sahibi olması akılcı ilaç kullanımı amacıyla bundan sonra yapılacak girişimlere önemli bir zemin oluşturacağı için bir kazanımdır.

d. Aşılama ve aşı üretimi: Pandemi süresince aşı ile korunma, aşı geliştirmenin önemi tartışıldı. Halk Türkiye’de aşı üretilmediğinin farkına vardı. Hükümet bu konuda alt yapı oluşturmak için harekete geçti; bazı üniversiteler ve bilim kurumlarına görevler verildi. Bu durum, gerek günümüzde büyük bir sorun haline gelen aşı reddi ile mücadele konusunda önemli yararlar sağladı, gerekse ülkemizde aşı üretiminin yeniden başlatılması için çok değerli bir kazanç sağladı.

e. Tek sağlık: COVID-19 hastalığının bir zoonoz olması, “Tek sağlık” (tıp – veterinerlik – çevre konularının tek çatı altında ele alınması) kavramını ve önemini bir kez daha gündeme getirdi; başta zoonozlar olmak üzere, tarım, beslenme, antibiyotik direnci ile mücadele gibi konularda beşeri tıp ile hayvan sağlığı çalışmalarının el ele yürütülmesi gerektiği vurgulandı(3). Bu amacın gerçekleştirilmesi için pandemi mücadelesi önemli bir deneyim ve kazanımdır.

f. Halk sağlığı uzmanlığı: Klinik tıp uzmanları kişilerin hastalıklarını teşhis ve tedavi ederler. Halk sağlığı uzmanları ise toplumun sağlık sorunlarını teşhis ve tedavi ederek toplumun sağlık düzeyini yükseltmeye, sağlıklı yaşam süresini uzatmaya çalışırlar. Halk sağlığı uzmanı tıpkı bir kurmay subay gibi sağlık savaşını planlayan, stratejiler geliştiren birer karargâh elemanıdır. Sağlık savaşını planlamak için veri toplar, bilgileri değerlendirir, savaşın stratejisini belirler, hizmeti planlar, yürütür ve değerlendirir(4). Toplumun sağlığını etkileyen her olay ve faktör halk sağlığının konusudur. Dolayısıyla, salgınların önlenmesi de bastırılması da halk sağlığı uzmanlığının bir konusudur. Ancak, halk sağlığı alanının bu özelliğinin ve değerinin yeterince bilindiği ve algılandığı söylenemez. Nitekim söz konusu pandemi için oluşturulan 26 üyeli Pandemi Kurulunda başlangıçta yalnızca bir halk sağlığı uzmanı bulunmaktaydı. Daha sonra il düzeyinde oluşturulan pandemi kurullarında halk sağlığı uzmanlarının yer alması kuralı getirildi, ayrıca 3 Nisan 2020 tarihinde Pandemi Bilim Kuruluna 7 halk sağlığı profesörü daha eklendi. Bu gelişmeler halk sağlığı uzmanlarının değerinin ve toplum sağlığı ile ilgili konularda bütün tıp dallarındaki uzmanların işbirliği içinde çalışmalarının önemini kavranmış olduğu şeklinde algılanabilir. Birçok halk sağlığı uzmanı ve öğretim üyesi TV programlarında yer aldı. Toplum, belki de ilk kez halk sağlığı uzmanlığının varlığı ve nelerle ilgilendiği konusunda fikir sahibi oldu. Bu gelişme halk sağlığı uzmanlığı için bir kazanımdır.

g. Sanayi – hava kirliliği ilişkisi: Önemli küresel sorunlardan biri de hava kirliliği ve iklim değişikliğidir. Böyle olmakla birlikte bu sorunların temelinde sanayi tesislerinin olduğu özellikle ABD ve başka ülke liderlerince göz ardı edildi ve önlem

alınmasından kaçınıldı. 2020 pandemisi sırasında sanayi tesislerinin çalışmaları durdurulduğu ya da yavaşlatıldığı için özellikle Çin’de ve İtalya’da hava kirliliği azaldı; hava kirliliği ile sanayi bacalarının ilişkisi gözler önüne serildi. Temiz hava sayesinde İstanbul’dan çıplak gözle Bursa’daki Uludağ görülmeye başlandı. Tayland’da uzun yıllardan sonra çizgili deniz kaplumbağaları boşalan kumsallara çıkıp yumurtalarını bıraktı. Böylece, belki de yok olmaktan kurtuldular. Nehirler daha temiz akmaya başladı. Dünyayı kendi halinde bırakırsak kendisini rahatlıkla toparlayabileceği görüldü. İyi değerlendirilebilirse bu deneyim önemli bir kazanç olabilir.

B) EĞİTİM ve HALK EĞİTİMİ AÇISINDAN KAZANIMLAR

a. Uzaktan eğitim: Uzaktan eğitim son yıllarda giderek kabul gören ve yaygınlaşan bir uygulamaydı. Ama, ülkemizde bir çok üniversite dahil bu konuda çekingen ve yavaş davranıyordu. Pandemi mücadelesi nedeniyle üniversitelerde, ilk ve orta dereceli okullarda yüz yüze eğitime (sınıf eğitimi) ara verilmesi uzaktan eğitim uygulamalarını güçlendirdi ve hızlandırdı. Bu tekniğin geleceğin eğitim yöntemi olmaya aday olduğu düşünülürse, yapılanlar bir kazanç sayılmalıdır.

b. Medyanın etkisi: Pandemi mücadelesinde medyanın özellikle halkın bilgilendirilmesi ve sağlık önlemlerinin alınmasında çok etkili olduğu yadsınamaz. Pandemi süresince TV ekranlarında sürekli olarak bilim insanları, yöneticiler, gazeteciler ve halk temsilcileri uzun süren programlarda açıklamalarda bulundu; daha önce hiçbir konuda medya bu kadar yoğun biçimde yer almamış, sorumluluk üstlenmemişti. Medyanın halk eğitimindeki rolü bir kez daha anlaşıldı. Öte yandan, sosyal medya olarak bilinen iletişim alanında bazı yanlış uygulamalar, provokatif yayınlar ve yanlış bilgilendirmeler oldu. Bu yayınlara inanan bazı kişiler boğazlarını saç kurutma makinasıyla ısıtarak ya da metil alkol içerek virüsü öldürmeye kalkıştı, tuzlu su ile gargara yaptı, bol bol çay içerek kurtulmayı umdu, sabun yutanlara rastlandı, ne olduğu bilinmeyen ilaçlarla korunmaya çalıştı, zencefil ve zerdeçal tüketimi arttı, kimileri sakıncası olduğunu duyduğu için sürekli alması gereken ilaçlarını kesti. Olumsuz örnekler olsa

da medyanın genellikle olumlu etkisinin olduğu söylenebilir. Öyle ya da böyle, bir kez daha anlaşıldı ki, insanlara erişebilme açısından medya çok önemli bir araçtır.

c. Hijyen ve el yıkama: Kişisel hijyen ve temizlik konusu anaokulundan başlayarak eğitimin her kademesinde öğretilir, ibadethanelerde söylenir, bu konuda kampanyalar yapılır. Ancak, hiçbir dönemde pandemi mücadelesi sırasındaki kadar yoğun biçimde ele alınmadı, bu kadar etkili bir hijyen ve el yıkama eğitimi yapılmamıştı. Bu konuda, besteler yapıldı, ünlü kişiler ellerini yıkarken 20 saniye süren şarkılar söylediler, topluma örnek olmaya çalıştılar; çocuklar ve büyükler için animasyonlar hazırlandı; devletin en üst kademesindekiler bile eğitime katıldı. Artık el yıkamanın ne olduğunu ve nasıl yapılması gerektiğini neredeyse duymayan, bilmeyen kalmadı. Bu durum, belki de pandemi mücadelesinin en önemli kazancı oldu.

d. Sağlık okuryazarlığı: Bir toplumun sağlık düzeyini yükseltebilmenin önkoşullarından biri de toplumun sağlık okuryazarlığı düzeyini yükseltmektir. Pandemi mücadelesi sırasında halkın sağlık bilinci düzeyinin yetersizliği anlaşıldı. Bana bir şey olmaz; acı patlıcanı kırağı çalmaz; ben sağlıklıyım neden evde oturayım diyenler az değildi. Öte yandan, pandemi süresince bulaşıcı hastalıklar, salgınlar, pandemi, hastalık etkenleri, bulaşma yolları, kuluçka süresi, bağışıklık, aşı, toplum (sürü) bağışıklığı, erken tanı, temaslı muayenesi, kişisel koruyucular, sosyal mesafe (daha doğrusu fiziksel mesafe), karantina, izolasyon gibi “sağlık okuryazarlığı” konularında yoğun halk eğitimi yapıldı. Böylece, yıllardır başarılabilen şey pandemi sırasında başarıldı.

C) YÖNETSEL ve SİYASAL KAZANIMLAR

a. Bilim ve siyaset: Bilim ve bilim insanları siyaseti etkilemeye başladı. Sağlıkçılar bunun öncülüğünü yaptı. Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulan Pandemi Bilim Kuruluna benzer kurulların tarım, eğitim, ekonomi alanları başta olmak üzere diğer bakanlıklarda da kurulması gerektiği tartışılmaya başlandı. Toplumda, bilimin siyasetin rehberi olacağı hakkında bir umut belirdi.

b. Önce sağlık: Halkın sağlığı söz konusu olduğunda diğer işlerin (ekonomi, turizm vb) teferruat

olduğu anlaşıldı; pandemi süresince insanlar sağlıklarından başka bir şey düşünemez oldular, sosyal ve ekonomik yaşam neredeyse durdu; “önce sağlık”, “her şeyin başı sağlık”, “olmaya mülk cihanda bir nefes sıhhat gibi” deyişlerinin geçerliliği dramatik bir şekilde de olsa bir kez daha doğrulandı. “Can mı, mal mı” sorusunun yanıtının can olduğu anlaşıldı.

c. Sağlığa verilen önem: Yalnızca ülkemizde değil diğer ülkelerde de sağlık hizmetleri ne hükümetlerin ne de halkın önde gelen önceliği değildir. Her zaman devlet bütçelerinde sağlığa ayrılan pay gerekenin altında olmuştur. Ülkemizde yapılan araştırmalar göstermiştir ki, ailelerin öncelikler sıralamasında sağlık konusu onikinci sırayı almaktadır(5). Yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre, ülkemizde salgın başlamadan aylar önce Sağlık Bakanlığı hazırladığı “pandemi planı”nı üst makamlara sunmuş, fakat bu planda önerilenler yeterince dikkat çekmemiş, yerine getirilmemiş. İşte, 2020 salgını bu yanılığa ve sağlığın göz ardı edilmesine dur diyebilir; bundan sonra sağlık hizmetleri hükümetlerin öncelikleri arasına girebilir. Öte yandan, pandemi bittikten sonra, tıpkı 1999 Körfez depreminde olduğu gibi bir süre gündemde kalıp sonra unutulacağı endişesinde olan bir kitlenin olduğu da bilinmelidir.

d. Sağlık devletin konusudur: Sağlık hizmetlerinin yalnızca Sağlık Bakanlığının ve sağlık personelinin değil, validen trafik polisine, öğretmenenden belediye görevlisine kadar birçok meslek grubunun ve sektörün de görevi olduğu, hatta bu hizmetlerin çoğunun Sağlık Bakanlığı dışındaki sektörlerce yapıldığı görüldü; sağlığın bir devlet konusu olduğu uygulamalı örneklerle gözler önüne serildi(3). Sağlık, İç İşleri, Maliye, Milli Eğitim, Turizm, Ticaret, Sanayi ve Şehircilik, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlıkları, belediyeler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları, meslek birlikleri, üniversiteler, Diyanet İşleri Başkanlığı ve özel sektör pandemi kontrolünde koordinasyon içinde ve birlikte çalışmak durumunda kaldılar.

e. Her sektörde sağlık: Çağdaş anlayışa göre her sektörün toplum sağlığını koruma, kollama ve yükseltme sorumluluğu vardır. Yani her sektör, alacağı her kararda halkın sağlığına zarar verebilecek işlerden/projelerden kaçınmalıdır. Dünya Sağlık Örgütü bu ilkeye “Her sektörde sağ-

lık” (health in all sectors) diyor⁽³⁾. İşte, pandemi mücadelesi sırasında bu ilke bir kez daha gündeme geldi ve sektörler toplum sağlığını olumsuz olarak etkileyebilecek işlerden kaçındılar. Bu anlayışın yerleşmiş olması dilenir.

f. Kanıta dayalı karar ve şeffaflık: Kanıta dayalı karar verme ilkesi için güzel örnekler verildi; devletin şeffaf olması gerektiği ve bilimsel verilerin paylaşılmasının değeri kanıtlandı. Halkı bilgilendirmenin yönetimin bir parçası ve başarının koşulu olduğu görüldü. Şeffaflığın en etkili biçimde uygulandığı Güney Kore, Japonya ve Singapur gibi ülkelerde pandemi daha hızlı biçimde kontrol edilebildi.

g. Uluslararası dayanışma: Dünyanın ne kadar küçük bir gezegen olduğu bir kez daha kanıtlandı; virüs tehlikesi karşısında duvarların ve ülke sınırlarının bir işe yaramadığı görüldü; sağlıkta ülkeler arası dayanışmanın önemi anlaşıldı. Rusya’dan ABD’ye tıbbi malzeme yardımı yapıldı; Rus sağlık personeli salgının en yoğun olduğu İtalya’nın Lombardiya bölgesine giderek İtalyan yurttaşları kurtarmaya çalıştı. Çin ve ABD salgına karşı ortak mücadele için elbirliği yaptı; Türkiye birçok ülkeye tıbbi malzeme yardımında bulundu; aşı ve ilaç geliştirme konusunda ülkeler arası bilimsel çalışmalar başladı; birçok ülkedeki kent belediye başkanları deneyimlerini paylaşmak üzere video konferanslar yaptılar. Her ülke salgınla ilgili hiçbir bilgiyi diğerlerinden saklamadı, şeffaf biçimde paylaştı. Düşmanlıklar unutuldu, insan olduğumuzu hatırladık. Uzaylıların saldırısına karşı birleşeceği beklenen insanlığı gözle görülmeyen bir virüs birleştirdi.

h. Kamu hizmeti – özel sektör hizmeti farkı: Sağlık hizmetlerinin bir kamu hizmeti olarak kabul edildiği ülkelerde salgının özel sektörün ağırlıklı olduğu ülkelere göre daha kolay kontrol edildiği görüldü. Nitekim bazı ülkeler özel hastaneleri pandemi sırasında kamulaştırmak zorunda kaldı. Özel sektördeki sağlık çalışanlarını kamu hizmetlerinde görevlendirdi.

i. Evde çalışma: Pandemi sırasında uygulanan “evde kal”, “sosyal mesafeyi koru” uygulamaları çerçevesinde birçok kamu ve özel sektör kuruluşu elemanlarının kendi evlerinde çalışmalarını (home office) planladı. Bu uygulama zaten giderek yaygınlaşan bir anlayıştı; pandemi bu uygulama-

manın yaygınlaşmasını hızlandırdı. Gelecek yıllarda “evde çalış, evde üret” uygulamasının hem özel hem de kamu sektöründe daha çok uygulanacağı anlaşılmaktadır.

j. Temel bilimlere yatırım: Temel tıp bilimleri ve genel olarak temel bilimler ülkemizde ve birçok başka ülkede uzun süredir ihmal edilmekteydi. Pandemi sırasında biyoloji, biyoteknoloji, biyogenetik, mikrobiyoloji, laboratuvar bilimleri gibi alanların değerleri ve bu alanlara yapılacak ARGE yatırımlarının önemi anlaşıldı. Ülkemizde de Sağlık Bakanlığı bazı üniversitelere ve bilimsel araştırma merkezlerine bu konuda görevler verdi, bu kurumlarda laboratuvarlar kurulmaya ve geliştirilmeye başlandı. Bu husus çok önemli bir kazanımdır.

D) SOSYAL KAZANIMLAR

a. Hekimin prestiji: Son yıllarda sağlık personeline uygulanan şiddet ve kötü davranışlarla zedelenmiş olan “hekimlik prestiji” iade edildi, sağlık personelinin fedakâr çalışmaları halk tarafından alkış kampanyası ile karşılık buldu ve sağlık personeline güven arttı. Sağlık personelinin ücretlerinde artışlar sağlandı. Sağlık personeline olan şiddet olayları için verilecek cezaların artırılması hakkındaki yasal düzenlemenin de bu dönemde çıkartılmış olması ilginç bir rastlantı oldu. Bununla birlikte salgın döneminde bile çok nadir de olsa bazı hastanelerde hekimlere yapılan şiddet davranışları görüldü. Hekimler bu tür davranışları hastaların endişelerine ve kaygılarına bağlayıp ve profesyonelce bir olgunluk içinde anlayışla karşılamaktadır.

b. Sağlık ordusu: Toplumun yaşam hakkının savunulması yalnızca silahlı kuvvetlerin ya da kolluk güçlerinin görevi değildir. Bu salgın sırasında toplumu koruyan, düşmanla savaşan asıl ordunun sağlık ordusu olduğu görüldü; hatta pandemi mücadelesi sırasında bir meslek hastalığı olarak hastalanan ve yaşamını yitiren sağlıkçıların savaş sırasında yaşamını yitiren askerler gibi “şehit” olarak kabul edilmesi gündeme geldi; sağlık çalışanlarına “beyaz üniformalı askerler” denildi. Sağlıkçıların da düşmanla (virüsle) göğüs göğüse savaştığı anlaşıldı.

c. Kültürel etmenler: Pandeminin ortaya çıkışında da mücadelesinde de bazı kültürel faktörler

rol oynadı. Salgının temelinde Çin toplumunun vahşi hayvanlarla iç içe yaşamaları, bu hayvanları canlı olarak satmaları ve yemeleri yatmaktadır. Yani, salgının temelinde bir kültürel faktörün olduğu açıktır. Hastalık mücadelesinde de kültürel etmenlerin rolü oldu; disiplinli toplumların kurallara uyduğu, diğerlerin uymadığı; kurallara uyan toplumların salgını kolayca kontrol edebildiği, diğerlerinin zorlandığı anlaşıldı.

d. Sosyal gelişmişlik düzeyi: Ekonomik olarak gelişmiş batı ülkelerinin sosyal yönden çok da gelişmemiş olduğu görüldü; bu ülkelerdeki halkın salgının başladığı günlerden başlayarak bencil bir şekilde davrandığı, gereksiz stoklar yaptıkları; pandeminin ciddiyeti ile bağdaşmayacak şekilde davrandıkları görüldü.

E) DUYGUSAL KAZANIMLAR

a. Dayanışma gereği: Hastalık etkenlerinin yoksul - zengin ayırmadığı görüldü; yaşamın anlamını daha iyi anladık; birbirimizden ayrılmanın, gruplaşmanın, düşmanlaşmanın değil yakınlaşmanın, ortak hareket etmenin anlamını anladık; ortak sorunlarımızın olduğunu ve bunları ancak ortaklık yaparak çözebileceğimizi anladık. Bu anlayışın insanlığın geleceği için önemli katkı sağlayacağı umulur.

b. Yaşlıların değeri: “Halı önden güzel görünür, ama düğümlerin doğru olup olmadığını anlamak için arkasına bakmak gerekir” derler. Bunun anlamı, bir toplumun asıl değerinin yaşlılarına bakarak anlaşılacağıdır; toplumun güzel yüzü yaşlıların eseridir. COVID-19 hastalığında asıl risk altındakilerin 65 yaş üzerindeki yaşlılar olduğu anlaşıldı. Hastalığın fatalite hızı normal toplumda % 2-3 iken yaşlılarda % 30’a kadar çıkıyordu. O nedenle 65 yaş üzerindeki nüfusun evde kalmaları, dışarı çıkmamaları hakkında yasak getirildi. Hastalığı gençler taşıyor, yaşlılara bulaştırıyor ve yaşlılar ölüyordu. Bu gerçek, yaşlıların toplumdaki değerini bir kez daha gündeme getirdi.

c. Ailemizin değeri: Modern ve hızlı yaşam temposu nedeniyle özellikle kentlerdeki aile bireyleri arasındaki bağlar giderek zayıflıyordu. Pandemi sırasındaki sokağa çıkma sınırlaması ve evde kal uygulaması bu gidişi tersine çevirdi; aile içi ilişkilerin yeniden ısınmasına vesile oldu.

GELECEK PANDEMİLERE HAZIRLIK

Son otuz yıl içinde ebola, kuş gribi, domuz gribi, SARS, MERS, HIV/AIDS pandemileri yaşandı. Bazıları henüz bitmiş sayılmaz. 2020 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi sonucu pandemi olmayacak. Gelecekte yeni pandemilerin ortaya çıkacağı konusunda uzmanlar görüş birliği içinde. Sonraki pandemilerin şiddetini kestiremiyoruz. Yapılması gereken şey, olası pandemilere hazırlanmak, bunları mümkün olduğu kadar ucuz atlatabilmek için önlemleri önceden almaktır. 2020 pandemisi bu konuda son derece geniş ipuçları verdi, bütün ülkeler ve her kademedeki sağlıkçı ve yönetici deneyim kazandı.

Neler yapılmalıdır?

Bu konuda ülkeler tamamen hazırlıksız değil. Çünkü Türkiye dahil bir çok ülkede pandemi planları yapılır ve önlemler düşünülür. Günümüzde, bu hazırlıklara ışık tutacak çok değerli bilgiler edinildi. O nedenle, yapılması gereken ilk şey COVID-19 pandemisinin değerlendirmesini yapmak üzere bir bilimsel kurul oluşturulmasıdır. Kurulda her sektörden üyeler olmalıdır. Bu kurul, bir yandan pandeminin seyri ile ilgili incelemeler yaparken diğer yandan pandeminin kontrolü için alınan önlemleri, nelerin doğru ve nelerin yanlış yapıldığını değerlendirmelidir. Özellikle, nelerin ve neden yanlış yapıldığı biliniirse gelecek pandemilerde bunlar tekrarlanmaz.

Söz konusu kurulun değerlendirme raporu akademik dünya ile paylaşılmalı ve tartışmaya açılmalıdır; hizmet içi eğitimlerle başta sağlık personeli olmak üzere ilgili kişilerin yararına sunulmalıdır. Bu konu, kongrelerde, sempozyumlarda tartışılmalı, salgında elde edilen bilgiler bilimsel yöntemlerle analiz edilip yayınlanmalıdır.

Tıp ve diğer sağlık personelinin eğitim programları gözden geçirilmeli ve gerekirse güncellenmelidir. Bu personel öğrencilik yıllarından başlayarak salgınlara hazırlanmalıdır.

Artık, bulaşıcı hastalıkların ve salgınlara ciddiye alınması gereken toplumsal felaketler olduğu dramatik şekilde de olsa anlaşıldı. Bundan böyle, yapılacak pandemi planlarının dikkate alınacağı ve gereğinin yerine getirileceği umulur.

Pandemi sonrasında “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” diyenler haklı olabilir. “Pandemi sonrasında sosyal ve ekonomik tusunamiler gelecek” diyenlerin de hakkı olabilir. O nedenle, gelecek pandemiler için hazırlanılması gerektiği kadar 2020 pandemisinin yaptığı sosyal ve ekonomik tahribatı da düzeltici planlar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Aksakoglu G. *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş İlkeleri, Hacettepe Üniversitesi-DSÖ Hizmet Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi Yayın No. 3, Ankara, 1983.*

2. Sağlık Bakanlığı, *COVID-19 (SARS-CoV2 Enfeksiyonu Rehberi, Bilim Kurulu Çalışması, 11 Mart 2020*

3. Öztekin Z. *Halk Sağlığı Bakışıyla Sağlık Hizmetleri – Kavramlar, İlkeler, Politikalar, Maltepe Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2019*

4. Halk Sağlığı / Toplum Hekimliği Uzmanının – Meslek Tanımı, Bilgi ve Becerileri, *Halk Sağlığı Uzmanları Derneği, Ankara, 2002*

5. *Hanehalkı Tüketim Araştırması 2018, <http://tuik.gov.tr>*